

RECENZE

Josef Poulík, Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Academia, Praha 1975, 207 stran textu, 93 obrazových tabulí

Myšlenka komplexního výzkumu minulosti, živá od dob Bedřicha Engelse, je nosným pilířem dnešního historického bádání a při specializaci jednotlivých vědeckých oborů přináší stále úplnější a dokonalejší výsledky syntetického rázu. Proto nepřekvapuje, řeší-li dnes odborný archeolog mimo jiné i takové právněhistorické otázky jako je problém, byla-li Velká Morava státem feudálním, jaký byl vztah jejího knížete k velmožům a selskému lidu, měl-li kníže svou vojenskou družinu apod.

Výzkum v Mikulčicích ještě dlouho nebude uzavřen. Za uplynulých 20 let byla z plochy velkomoravského hradu a podhradí o rozloze asi 200 ha prozkoumána necelá dvě procenta. V první etapě se výzkum soustředil hlavně na místa se stavebními destrukcemi, patrnými na povrchu terénu. Jinak byla na této rozsáhlé ploše otevřena, jak to autor trefně označuje, jen jakási "okna do dávné minulosti, utajená v nepřeborném archívu pod povrchem luk a lužního lesa" (str. 164).

Výsledky tohoto výzkumu podává J. Poulík ve 20 kapitolách, jímž předslal dvě úvodní statě. V 1. kapitole ("Svědectví písemných pramenů") pojednal stručně o hlavních písemných zprávách o Velké Moravě, latinských i staroslověnských (arabské prameny pominul), omezuje se vědomě jen na některá základní fakta. Ve 2. kapitole podává přehled výsledků výzkumů a objevů na velkomoravských hradištích a sídlišťích mimo mikulčický areál (Staré Město, Sady u Uh.Hradiště, Modrá, Osvětmany, Pohansko u Břeclavě, Pohansko u Nejdku, Dolní Věstonice, Hradiště u Znojma, Staré Zámky u Líšně, Rajhrad u Brna, Rebešovice u Brna, Nitra, Pobeďim u Trenčína, Děvín a Bratislava). Objevy zbytků velkomoravského opevnění při rekonstrukci středověkého bratislavského hradu názorně dokládají, že řešení mnohých otázek doby velkomoravské je úspěšné jen v úzké spolupráci archeologů a historiků.

Třetí kapitolou ("U řeky Moravy") zahajuje autor soustavný výklad o výzkumech mikulčických od prvního terénního průzkumu na Valech v srpnu 1954 do r. 1974. V rozsáhlé kapitole "Počátky v době Sámově" shrnuje výsledky výzkumu nejspodnějšího horizontu "p ř e d v e l k o m o r a v s k é h o" ze 7.-8. století. Už tehdy byl - právě v místě,

kde vzniklo na počátku 9. století mohutné opevnění velkomoravské - na ploše více než 4 ha slovanský hrad, opevněný dřevěnou palisádou. Na západní straně se k němu přimykalo palisádou a hlinitým valem s komorovými konstrukcemi opevněné sídliště o rozloze více než 3 ha, na němž stály domy se srubovou nebo kúlovou konstrukcí, čtvercového nebo obdélníkového půdorysu, s jednou místností o obytné ploše 16 až 70 m².

Na základě četných nálezů železných a bronzových ostruh s háčky, datovaných zatím rámcově do 7.-8. století, soudí autor, že tu vedle řemeslníků žila ještě jiná složka obyvatelstva: jezdečtí bojovníci. Autor je ochoten pokládat je za členy knížecí družiny. Pro právního historika mají tyto nálezy a jejich archeologická interpretace zásadní význam: Naznačují, že již od 7. století bychom v mikulčickém areálu mohli hledat sídlo kmenového knížete. Autor opět - přes jiné řešení Vaněčkovo¹⁾ uvažuje o tom, zda jihomoravští Slované, kteří mikulčické hradiště vybudovali, nejsou totožní s "Winedy", o nichž se zmiňuje tzv. Fredegarova kronika v souvislosti s vypravováním o Sámovi, který se postavil v čelo jejich povstání proti Avarům. V souhlasu s G. Labudou soudí J. Poulík, že jižní Morava byla jádrem Sámovy říše. Autor se v této souvislosti zmiňuje o Wogastisburgu, místu Sámova vítězství nad franským králem Dagobertem r. 631, ne proto, že by tento slovanský hrad hledal v Mikulčicích, nýbrž proto, aby podal archeologické svědectví, že již v 7. století vznikají v oblasti pozdějšího velkomoravského státu hradiště, a to "nikoli jen jako obranná zařízení, nýbrž jako doklad společenské diferenciace, v jejímž rámci se stále více a více projevuje výsadní postavení vládnoucí vrstvy s kmenovými knížaty a jejich družinami v čele" (str. 45). V takových centrech se soustřeďovala nejen politická moc té doby, ale i řemesla a obchod, jak ukazuje právě historie kupce Sáma.

Historika i právního historika zaujme Poulíkův výklad o dvojí slovanské kultuře a dvojí vrstvě nositelů této kultury již v 6.-7. století na jižní Moravě a jihozápadním Slovensku, tj. v oblasti, kde vzniklo později jádro velkomoravského státu. Už v některých svých dřívějších spisech (zejména "Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích", Praha 1963, a "Pevnost v lužním lese", Praha 1967) vyslovil J. Poulík pochybnosti o tom, zda keramika tzv. pražského typu je jediným reprezentantem slovanské hmotné kultury v 6. a 7. století na jižní Moravě a jihozápadním Slovensku, a zároveň naznačil, že souběžně se zemědělskou kulturou pražského typu se v této oblasti rozvíjela i kultura vyšší společenské vrstvy, nesoucí pečet tehdejších evropských kulturních proudů včetně antických tradic. Nové odkryvy z doby předvelkomoravské tuto teorii

¹⁾ Právněhistorické studie 9, 1963, str. 211-228.

podle mínění J. Poulika v plné míře potvrzují: Mikulčice se v době před 9. stoletím jeví uprostřed jihomoravského zemědělského osídlení jako "zvláštní opevněný útvar, jehož hmotná kultura se svými formami, ale i svou nevšední bohatostí i progresivními rysy od kultury pražského typu výrazně liší" (str.45). Rozdíly ve způsobu života a v úrovni kultury jeho obyvatelů vysvětluje autor tak, že "na jižní Moravě se postupně vydělila ze zemědělského prostředí nadřazená vrstva, která své bohatství a také moc zajistila již na sklonku 6.století vybudováním podobného opevněného sídliště jako je mikulčické"(str.46). Tento proces sociální diferenciace potřeboval určitý čas. Autor počítá s tím, že Slované osídlili jihomoravskou nížinu v průběhu první poloviny 6. století. Pokládá za málo pravděpodobné, že by za 50 let mohlo dojít k tak velkým společenským přeměnám. Proto se zabývá otázkou, zda mikulčické sídliště nebylo v poměrně krátké době vybudováno "nadřazenou vrstvou, která se utvářela již v původních slovanských sídlech, někde na širokých prostorech východně od řeky Visly" (str.46).

Tím se autor dostal až ke složitým otázkám pravlasti a etnogeneze Slovanů. Domnívám se, že není třeba jít tak daleko do minulosti, uvážíme-li, že Slované osídlili jižní Moravu v průběhu období, které trvalo pravděpodobně více než jedno století, tj. asi v době od pádu říše Hunů (454) do vzniku říše Avarů v Karpatské kotlině (567). Současně s osídlovacím procesem probíhal proces společenské diferenciace, zpočátku asi pozvolna, ale na sklonku 6.století se už mohl projevit v hmotné kultuře Slovanů v nejpokročilejších oblastech našeho území. Tím ovšem nechci zásadně vylučovat myšlenku, že počátky této společenské (nikoli ještě třídní) diferenciace moravských Slovanů spadají ještě do doby jejich pobytu v zakarpatské pravlasti.

Třeba plně souhlasit s autorem, že předvelkomoravské hradiště v Mikulčicích sehrálo důležitou roli ve s j e d n o c o v a c í m p r o c e s u staromoravských kmenů. Jeho osudy spojuje spisovatel s osudy onoho kmene, který nabyl převahy nad kmeny ostatními a stal se i reprezentantem Moravanů v zahraničí, jak to dokládají Letopisy království Franků k roku 822, kdy se objevuje poprvé jméno Moravanů v písemných pramenech. Toto výjimečné postavení mikulčického areálu v dějinných zápasech dávných Moravanů je archeologicky doloženo přebudováním opevnění předvelkomoravského hradu na přelomu 8. a 9. století a jeho podstatným rozšířením.

V 5.-18. kapitole jsou interpretovány jednotlivé nálezy z velkomoravského horizontu v Mikulčicích, a to v podstatě v chronologickém pořádku, jak pokračoval systematický výzkum od r. 1955, tj. od nálezů prvních dvou kostelů až po jedenáctý kostel a po výzkum rozsáhlého sídliště a pohřebiště v tzv. Těšickém lese. Nelze se tu zabývat jednotli-

vostmi, ač autor sám často vybízí k diskusi o svých závěrech. Aspoň jeden tu zaznamenám: Původ dvouapsidové rotundy v Mikulčicích nehledá spisovatel ani na západě v karolínském prostředí, ani v Byzanci, nýbrž "na oné cestě, která přes východní Předalpi a Panonii spojovala starou Moravu se starochorvatským a staroslovinským kulturním prostředím v adriatické oblasti, kde se stýkal svět byzantský se západofímským" (str. 108). Autor je přesvědčen, že odtud z jihu k nám pronikalo přes Panonii a Norikum i umělecké řemeslo, které se projevuje v nálezech šperků na kostrových pohřebištích mezi Dunajem a Dyjí a ve velké míře v hrobových nálezech v Dolních Věstonicích a v Blučině. Tuto teorii o migraci stavebních a uměleckých vzorů slovanského jihu na slovanský sever, jak ji přesvědčivě dokládá přední moravský archeolog, lze po mém soudu podepřít teorií o migraci státního modelu ze slovanského jihu na sever (konkrétně: ze slovinského Korutanska a chorvatské Dalmácie na Moravu a odtud dále do Čech a do Polska), jak ji nedávno podrobně odůvodnil významný polský historik-medievalista H. Łowmiański ve svém monumentálním díle "Początki Polski" (viz zejména sv. IV, Warszawa 1970, str. 230, 317; sv. V, Warszawa 1973, str. 5). Vlivy "adriatického kulturního prostředí" na starou Moravu jsou nepopiratelné; chronologicky jsou starší a trvaly mnohem déle než kulturní vlivy západní. Je proto významné, že autor při různých příležitostech znovu připomíná dosud opomíjený vztah staré Moravy a počátků naší kultury k evropskému Jihu, jak jej stále určitěji a častěji zjišťuje v mikulčických objevech (srov. str. 116, 119, 124 aj.).

Celkové shrnutí a zhodnocení mikulčických vykopávek přináší 19. kapitola nadepsaná "Obyvatelé hradu a podhradí". Výzkumy posledních let změnily původní názor archeologů, který v podhradí, rozsáhlém přes 200 ha, viděl jeden celek. Dnes převládá přesvědčení, že na podhradí byly vybudovány opevněné dvorce velmožů s vlastními kostely. Součástí jednoho takového dvorce byla zmíněná rotunda s 2 apsidami, k jiným dvorcům patřily další čtyři kostely objevené na "podhradí". Právního historika zaujme v této souvislosti problém vlastnických kostelů, který - při nedostatku písemných pramenů pro Moravu 9. století - lze řešit jen pomocí analogií ze soudobého Pribinova a Kocelova panonského knížectví. Diskusní je i další Poulíkova domněnka, že v areálu "Štěpnice", kde byly objeveny půdorysy asi 70 domů (o rozměrech až 70 m²), žila vojenská knížecí družina. Autor tak soudí nejen z pozitivních nálezů (četné ostruhy, pásová kování, zbytky bohaté kuchyně), ale i z naprostého nedostatku dokladů o tvůrčí práci na tomto sídlišti. Každým způsobem je třeba počítat se silnými vojenskými posádkami na hlavních moravských hradech. Svědčí o tom i zpráva Fuldských letopisů k r. 871.

Dalším právněhistorickým problémem je otázka z á v i s l o s t i z e m ě d ě l s k é h o l i d u. J.Pouлік poukazuje na zprávu Života Metodějova o Gorazdovi, kterého arcibiskup určil za svého nástupce slovy: "Tento je muž svobodný a z vaší země...", jakož i na zprávu téhož pramene o pohřbu arcibiskupa Metoděje, kterého oplakávali "malí i velcí, bohatí i chudobní, svobodní i otroci...". Na základě těchto zpráv uvažuje spisovatel takto: "Jestliže byli tenkrát na Moravě lidé svobodní, musíme tam předpokládat i nesvobodné, v nějaké formě, kterou neznáme, závislé na vládnoucí vrstvě, která v tomto případě svou moc i bohatství chránila za hradbami mocně opevněného knížecího hradu a podhradí" (str. 147). Podle autora si nelze vůbec představit, že bylo možné vybudovat a udržovat tak mohutné opevnění bez závislého zemědělského obyvatelstva, jehož osady obklopovaly mikulčické centrum na rozloze asi 400 km² (tamtéž). O tom, jaká byla forma závislosti tohoto lidu na knížeti (nebo na velmožích), neříkají nic ani písemné prameny ani dosavadní vykopávky, takže i zde jsme zatím odkázáni jen na analogie z jiných oblastí.

V podkapitole "O životě starých Moravanů" podal autor ucelený obraz života na mikulčických Valech v době čtyř století (od doby Sámovy do 10. století). Zhodnotil také význam křesťanství, které je v Mikulčicích archeologicky výrazně doloženo již v první polovině 9. století. Ještě nedávno (1963) se spisovatel klonil k názoru, že církevní ústředí a rezidence arcibiskupa Metoděje byly ve staroměstské oblasti, ale novější objevy při výzkumu mikulčického hradu a podhradí tento jeho názor změnil.

Z archeologických nálezů z Mikulčic i blízkého okolí (Skalica) autor usuzuje, že křesťanství nezasáhlo hlouběji do života širokých lidových vrstev a nemohlo tedy být účinným nástrojem moci vládnoucí vrstvy. Epochu velkomoravskou charakterizuje spisovatel jako "přechodné období, ve kterém tehdejší společnost nabývá, avšak ještě nedosahuje třídního charakteru. Vládnoucí vrstva však již reprezentuje vzrůstající třídu feudálů" (str. 150). Je otázka, lze-li vůbec mluvit o velkomoravské říši jako o s t á t u, resp. s t á t n í m útvaru, když tehdejší společnost ještě "nedosahuje třídního charakteru."

Autor se vrátil k tomuto problému v poslední kapitole nadepsané "Současný stav poznání a perspektivy", kde mimo jiné navázal na dávnou diskusi, která se v padesátých letech - po prvních překvapivých archeologických objevech na Moravě - rozvinula o otázce, zda Velká Morava byla již státem feudálním či ještě nikoliv. O této diskusi a jejích závěrech jsem referoval v článku "Z diskuse o počátcích velkomoravské říše" (Slavia Occidentalis 22, 1962, str. 102-107). Šlo v podstatě o diskusi mezi historiky a archeology o tomto problému. J.Pouлік se tehdy přiklonil k mínění J.Böhma a jiných našich archeologů, kteří uvažovali o možnosti

existence velkomoravské třídní společnosti a jejích feudálních vztahů. Tento svůj názor nyní změnil pod vlivem nejnovějších výzkumů, které podle autora "prokazují, že tohoto stupně vývoje nebylo v té době dosaženo. Velkomoravská společnost byla sice již značně sociálně diferencovaná a patrně nabývala třídního charakteru, avšak projevovaly se v ní ještě prvky rodového zřízení, které bylo příznačné pro dobu předvelkomoravskou" (str.164).

Ve velkomoravské epoše podle autora "byly sice vytvořeny podmínky ke vzniku a rozvoji státu nebo říše, avšak feudální ideologie se podle svědectví pramenů písemných výrazněji projevila až teprve v českém přemyslovském státě během 10. století" (str.164). Tato opatrná formulace připomíná stanovisko, které v této otázce zaujala naše oficiální medievalistika v šedesátých letech. Naproti tomu polská historiografie vidí dnes v oficiální christianizaci Moravy v první polovině 9. století (přesněji r. 831) důkaz zformování státu, při čemž uvedenému datu přikládá dvojí význam: Vidí v něm svědectví o zakončení budovy státu, založeného na základě jednoho velkého kmene, a zároveň počátek nové termín moravské územní expanze, směřující k vytvoření rozlehlé říše, zahrnující oblasti sousedních velkých kmenů (H. Łowmiański, op.cit., IV, str.317).

Vzrůst archeologických pramenů i terénní poznatky utvrdily J. Poulika v přesvědčení, že mikulčické Valy byly sídlem Mojžírovců a jsou pravděpodobně totožné jak s onou "nevýslovnou a všem starodávným nepodobnou pevností Rostislavovou" (Fuldské letopisy k r.869), tak i se "starým městem Rostislavovým" (tytéž letopisy k r.871). Tuto domněnku, jakkoli velmi pravděpodobnou, nelze zatím ani dokázat ani vyvrátit. Bude třeba ji nadále ověřovat novými výzkumy.

Nejnovější kniha našeho předního archeologa svým významem daleko přerůstá územní rámec mikulčického areálu, což je zřejmé nejen v partiích srovnávacích, kde autor usiluje o zjištění původů objevených staveb i jiných památek archeologických, ale také v kapitolách, které řeší složité otázky právněhistorické (diferenciace moravské společnosti, počátky tříd a feudálních vztahů, vytváření státu a říše atd.). Je psána bez poznámkového aparátu, slohem velmi svěžím a přístupným. Autorovi se šťastně podařilo spojit přísně vědeckou koncepci díla s cíly populárně naukovými.

Vnější úprava knihy a zejména její obrazové části je přímo vzorná. Škoda jen, že nedostatek korektury způsobil některá nedopatření, působící rušivě. Tak např. na str.33 má být na obr.č.7 podle textu zakreslen "předvelkomoravský mikulčický hrad", ale ve skutečnosti je tu znázorněn o 3 ha větší areál velkomoravského hradu. Na str. 52 (obr.č.14) je tomu zase naopak. V německém

resumé čteme, že autor dospěl k závěru, že struktura velkomoravské společnosti **d o s á h l a** (erlangte) třídního charakteru (str. 199), což je v rozporu s českým textem, kde autor tvrdí opak (str. 150: "...tehdejší společnost nabývá, avšak ještě **n e d o s a h u j e** třídního charakteru"). Tato drobná nedopatření nemohou ovšem zmenšit význam knihy, podávající souhrnně nejnovější závěry autorových výzkumů.